

RECENZIE

J. Peregrin: *Doing Worlds with Words. Formal Semantics without Formal Metaphysics*

Kluwer Academic Publishers, Dordrecht (Boston), London 1995, s. 236.

Peregrinova koncepčně velmi podnětná monografie, jejíž relevantnost je evidentní již jenom proto, že byla publikována v *Synthese Library* (sv. 253), která spolu s publikacemi vydanými v *Boston Studies in the Philosophy of Science* reprezentuje vrcholné výsledky soudobého bádání v oblasti analytické filosofie, filosofie jazyka i filosofie vědy, zvláště pak filosofie logiky, se zaměřuje na výklad formální sémantiky. V tomto ohledu je také výrazným mezinárodním oceněním domácí produkce, která se v důsledku minulé izolovanosti prosazovala jenom se značnými obtížemi.

Formální sémantiku pojímá Peregrin jako relativně samostatnou oblast zkoumání, jež spojuje logiku, filosofii a lingvistiku, tedy jinak než jako logickou sémantiku ve smyslu sémantické fundace logiky, jak byla iniciovaná v třicátých letech A. Tarskim jako komplement tehdejšího jednostranného důrazu jenom na syntax, reprezentovanou Carnapovou prací *Logische Syntax der Sprache* (1934), i jako reakci na Hilbertův program formalizace, který zejména v důsledku Gödelových výsledků ovšem ztroskotal. Systematická výstavba formální sémantiky má být v Peregrinově podání prosta formální metafyziky, kterou spojuje jednak s filosofii logického atomismu B. Russella z let 1918 a 1919, jednak s tzv. nomenklaturním pojetím jazyka, totiž s názorem pokládat teorii jazyka jako doplněk k teorii světa (s. 147).

Dříve než přistoupím ke kritickému posouzení takto koncipovaného programu a analýze některých specifických problémů, kterou je třeba kvůli obsažnosti této práce omezit na několik vybraných témat, bude užitečné alespoň stručně uvést problematiku jednotlivých jedenácti kapitol této monografie.

Při výkladu logické schématické v druhé kapitole navazující na úvodní přehled zkoumané látky rozlišuje se symbolizace a formalizace. V návaznosti na J. van Heijenoortovi (s. 24, 40) diferencuje Peregrin logiku jako jazyk a logiku jako kalkúl. Za reprezentanty prvního pojetí pokládá G. Frega a B. Russella a za představitele druhého D. Hilberta. V další kapitole se specifikuje základní smysl axiomatického systému, který spočívá podle jeho mínění v konečné charakterizaci nekonečného počtu nutných pravd. Čtvrtá kapitola je věnována teorii modelů podle A. Tarského. Této teorii přisuzuje autor s ohledem na povahu formální sémantiky mnohem větší závažnost než teorii důkazu - zřejmě Hilbertově *Beweistheorie*, koncipované právě jenom s ohledem na logickou syntax. Avšak ani Tarského teorie modelů nemá plně vyhovovat formální sémantice, protože pojmy důsledku a nutné pravdy nelze redukovat na pojmy reference a splňování. Proto také Peregrin odmítá pokládat tuto teorii modelů za **reprezentativní** sémantiku. V páté kapitole je pak teorie modelů spojována s problematikou kvantifikace a z filosofického hlediska uváděna do spojitosti s logickým atomismem. Peregrin přitom akcentuje, že kvantifikovaná tvrzení nelze obecně převést na

pravdivost jejich instancí. Pokud máme co činit s konečnou oblastí proměnnosti, to ovšem možné je. To bylo ostatně známo již ve scholastické logice i bez explicitní spojitosti s logickým atomismem: obecný výrok byl interpretován jako konečná konjunkce singulárních výroků a částečný výrok (vyjadřovaný dnes pomocí existenčního kvantifikátoru) jako konečná alternativa takových instancí. Přejít od konečné oblasti proměnnosti k nekonečné, který se v logice mnoze přehlíží či mlčky toleruje, je ovšem sporný. Peregrin je si toho dobře vědom a tak věnuje velkou pozornost problematice nekonečna. Při interpretaci tohoto pojmu navazuje - na rozdíl od Cantorova pojetí aktuálního nekonečna, jež ovlivnilo filosofické založení teorie množin v duchu platonismu - na Aristotelovu koncepci potenciálního nekonečna. V šesté kapitole nacházíme výklad obecného pojmu pravdy, jenž navazuje na diferenciaci pravdy **simpliciter**, pokládanou za předteoretický pojem, nutné pravdy a logické pravdy v kapitole třetí. Problematika pravdy je ovšem primárně filosofický problém, protože **logickou pravdu**, či **nutnou pravdu**, pokud ji nepojímáme modálně, resp. **pravdu v logice** je třeba chápat jako platnost či správnost důsledkového vztahu inference, odvozování. Platnost inference či úsudku je vždy jenom nutnou, nikoli však postačující podmínkou pravdivosti závěru (důsledku). Peregrin zastává však odlišné stanovisko. Analogicky podle své specifikace pojmu pravdy rozlišuje i nutnou a logickou platnost. Platnost pak nevztahuje jenom na odvozovací schémata, na úsudky, ale i na tvrzení a dokonce tvrdí, že "tvrzení, které je platné, je pravdivé" (s. 31). Kromě nutné pravdy hovoří i o kontingentní pravdě, kterou spojuje se "zkoumáním světa" (s. 27). Není proto ani divu, že v kapitole o pravdě se staví kriticky vůči korespondenční teorii pravdy, protože je podle jeho mínění spjata s reprezentačním pojetím logiky, které odmítá. Tato teorie je z filosofického hlediska zcela nepochybně spjata s uznáním priority reality vůči jazyku, tedy s teorií odrazu či obrazu, jak ji ostatně pojímal Wittgenstein ještě v *Traktátu*, a jak se to chápe z hlediska každé materialistické ontologie. Peregrin, jehož názory na povahu jazyka jsou výrazně ovlivněny až stanoviskem pozdního Wittgensteina z *Filosofických zkoumání*, však nenahrazuje korespondenční teorii pravdy ani koherenční či pragmatickou teorii pravdy. Místo toho navrhuje kriteriální rekonstrukci pravdy, což je právě základním koncepčním pojmem celé této práce. Avšak dříve než explicitně analyzuje v deváté kapitole tento pojem, zabývá se před tím ve dvou kapitolách problematikou denotace a významu. Poslední dvě kapitoly pojednávající o nutnosti a vztahu jazyka a světa mají již výslovně filosofické zaměření.

Abychom pochopili jádro Peregrinova výkladu formální sémantiky je třeba podrobněji vyložit, co chápe pod pojmem **kriteriální rekonstrukce**, s nímž se čtenář setkává téměř ve všech partiích monografie. Tak třeba při výkladu smyslu axiomatického systému, jak již bylo uvedeno, nazývá Peregrin finitní charakterizaci infinitních instancí "kriteriální rekonstrukcí nutné pravdy" (s. 5). O kriteriální rekonstrukci hovoří obdobně, jde-li o konečné podchycení nekonečného počtu jednotlivých důsledkových instancí (s. 190). Tento pojem navazuje principiálně na Carnapovo pojetí explikace, jak Peregrin uvádí. (Srov. stať *O explikaci*, v L. Tondl - K. Berka, vyd. Rudolf Carnap, *Problémy jazyka vědy*, Praha 1968, s. 166nn). Explikací se

obecně chápe transformace nepřesného pojmu v přesný, resp. předteoretického pojmu v teoretický. U Carnapa jde namože o přechod od kvalitativního pojmu k pojmu komparativnímu, či kvantitativnímu, metrickému; u Peregrina o přechod od nekriteriálního pojmu k pojmu kriteriálnímu, přičemž se klade zvláště velký důraz na zvládnutí něčeho infinitního finitními prostředky.

Ani Carnapova explikace ani Peregrinova kriteriální rekonstrukce nejsou bez problémů. Stačí jenom uvést, že se v dějinách vědy dá sotva rozhodnout, který pojem je teoretický a který předteoretický? Můžeme vůbec říci, že existují pojmy, které nejsou **teoreticky zatíženy**? To by snad mohl tvrdit jenom nějaký extrémní empirik. Jak však lze kriteriální rekonstrukci v případě různých vědních oborů operacionalizovat, není dostatečně instruktivně uvedeno. Tvrdit, že gramatiku lze chápat jako "kriteriální rekonstrukci třídy dobře utvořených výrazů či dobře utvořených tvrzení" (s. 158), neskýtá příliš mnoho zásadních informací. Tímto způsobem by se dalo až příliš snadno vyložit cokoliv.

Pojmy teoretické a předteoretické ve vývoji vědy jsou přece časově determinovány a tvoří jakousi posloupnost, jejíž počátek se dá sotva jasně vymežit. Můžeme třeba pokládat pojmy aristotelské logiky vůči scholastické za předteoretické a tyto opět za předteoretické vůči pojmům algebry logiky atd.? A nebyly pojmy aristotelské logiky vůči logice megariků či eleatů již teoretickými pojmy?

Peregrinovo vymezení logiky jako "kriteriální rekonstrukce důsledku či nutné pravdy" (s. 115; viz též s. 17, 158) je rozhodně méně informativní než běžné pojetí logiky jako teorie (deduktivního a induktivního) vyplývání či odvozování mající i závažné metodologické funkce jako **organon** vědy či tradiční pojetí, že logika je vědou o zákonech a formách správného, důsledného myšlení či usuzování. Logika však ani není nástrojem jak odhalovat fundamentální pravou strukturu jazyka (s. 1). Tato interpretace, která je nepochybně podmíněna přeceněním úlohy jazyka či řeči v procesech lidského poznání a komunikace, běžná mezi filozofy přirozeného jazyka, přehlíží skutečnost, že lze sice mluvit o normovaném jazyku logiky, ale jenom o různých přirozených jazycích lišících se svou syntaxí a sémantikou. Peregrin to přehlíží a hovoří o přirozeném jazyku a formálním jazyku (s. 194) či dokonce o přirozeném jazyku a jazycích formální logiky (s. 2). Různorodost přirozených jazyků je ostatně dobře známá každému překladateli.

Peregrinovo tvrzení, že "logika je jazykem zbaveným všeho, co je irrelevantní z hlediska inference" (s. 196), jimž v závěrečné kapitole deklaruje své pojetí logiky, je spjata s diferenciací symbolické a formální logiky - na rozdíl od nedávné minulosti, kdy se proti formální či symbolické logice uváděla ještě dialektická logika. S takovým pojetím nelze souhlasit. Logika je a také vždy byla formální disciplínou pracující s více či méně symbolickými prostředky. Mezi Russellem a Hilbertem neexistuje v tomto ohledu žádný zásadní rozdíl, snad jedině v tom, že Russell byl také filosof a Hilbert matematik. Existuje ovšem rozdíl mezi Eukleidem a Hilbertem, mezi **Stoicheia a Grundlagen der Geometrie** (1899). Hilbert se formalizací snažil explicitně uvést všechna pravidla formace a transformace, z nichž některá Eukleides jenom intuitivně předpokládal. Něco obdobného nacházíme ostatně i v případě metody

přirozené dedukce u Aristotela a v současnosti pravidlo eliminace či zavedení konjunkce byla pro Aristotela tak intuitivně zřejmá, že je vůbec výslovně neuvědl.

Zbývá ještě se zmínit o tom, jaké stanovisko zaujal autor vůči metafyzice obecně a zda se mu podařilo vyhnout se formální metafyzice. Na jeho filosofický postoj významně zapůsobili dva myslitelé: W. v. O. Quine svou kritikou striktní demarkace mezi nutným a nahodilým, logickým a mimologickým, analytickým a syntetickým a svým holismem na straně jedné, a L. Wittgenstein svým pojetím jazykových her na straně druhé.

O Quinův holismus opírá pak svou kritiku logického atomismu, kterého se však B. Russell, jeden z jeho hlavních zástanců, velmi záhy zřekl, protože předpokládaná korelace mezi různými druhy výroků a jim odpovídajících faktů, což byl projev bezprostřední ontologizace logických entit, se nedala racionálně realizovat: v realitě prostě neexistují negativní fakta. Avšak na rozdíl od Quina, který svůj holismus vztahuje na problematiku verifikace či falzifikace nějakého výroku v konfrontaci s celou teorií a nikoli izolovaně ve vztahu k předpokládanému faktu, vztahuje Peregrin protiklad atomismus-holismus ve své kritice nomenklaturního pojetí významu (s. 142) na vztah slova a věty. Pod vlivem G. Frega i v návaznosti na Wittgensteina soudí, že je třeba dávat přednost větě před slovem. U Frega je toto mínění podmíněno filosofickými důvody: pouze v kontextu věty lze rozhodnout, zda nějaké slovo je gramatickým subjektem či predikátem, ontologicky řečeno, zda je to **Gegenstand** nebo **Funktion**. Lingvisticky však tento problém není jednoznačně rozhodnutelný. Vzhledem k tomu, že věta předpokládá již určitou strukturu, tak v počátečních stádiích vývoje jazyka bylo tomu spíše naopak.

Pokud ve svých úvahách navazoval na Quina, považují to za velmi pozitivní, protože soudobá filosofie jazyka i filosofie logiky jsou až příliš poplatné platonismu. Svůj střízlivý postoj projevuje, jak již bylo uvedeno, v přístupu k problematice nekonečna, i v jiných směrech, zejména pak ve zdrženlivém přístupu k sémantice možných světů. Pokud však je pod vlivem Wittgensteinovým, který je přece v obou svých vývojových etapách, i když s odlišnou orientací, metafyzikem **par excellence**, tak se Peregrin pochopitelně metafyzice vyhnout nemohl.

Již sám název monografie "dělání světů slovy" poukazuje na to, že přeceňuje funkci a úlohu jazyka, a to na úkor reality. Z hlediska, které označuje za strukturalistické, nesouhlasí s míněním, že "struktura jazyka je odvozena ze struktury světa" a místo toho pokládá za nosné analyzovat jazyk a pak možná užít výsledky takové analýzy na výklad světa (s. 147). Rozhodně odmítá "metafyziku jako deskriptivní teorii světa nezávisle na jazyku" (s. 148). Připouští zde však možnost určité metafyziky, třeba tradiční, která klade jako "pomocné" entity individua, vlastnosti, fakta, popřípadě i události, situace či možné světy. Protože však odmítá teorii korespondence a hovoří v návaznosti na J. Leilichovi dokonce o novém "kopernikánském obratu", podle něhož "svět, který má být pro nás pochopitelný, musí se řídit podle našich jazykových pravidel" (s. 121), tak přece jenom neodolal vlivům lingvistického idealismu.

Zdá sa tedy, že pokud provozujeme filozofiu, tak se nelze - jak o tom svědčí celé dějiny tohoto oboru - zcela vyhnout metafyzice, či ontologii. Jde jenom o to, o jakou metafyziku se ten či onen myslitel opírá a kolik takové metafyziky je třeba. Zřejmě trochu metafyziky, zvláště pokud se příliš neodchyluje od **common sensa**, nikomu neuškodí. Nelze se tomu prostě ubránit, pokud se kladou otázky, které se nedají empiricky prokázat ani konceptuálně zdůvodnit bez dalších předpokladů, které se nedají bezvadně dokázat, atd.

A pokud se někomu bude zdát, že tato recenze až příliš kriticky posuzovala Pe-regrinovu monografii, o jejíž hodnotě jsem nikdy nepochyboval, pak je třeba uvážit, že byla koncipována spíše z hlediska logického než s ohledem na problematiku formální sémantiky.

Karel Berka

John M. Rist: Stoická filozofie

OIKOYMENH, Praha 1998, 343 s.

Začiatkom leta tohto roku boli všetci záujemcovia o antickú filozofiu mimoriadne potešení vydaním českého prekladu pomerne vyčerpávajúcej monografie *Stoická filozofia* od renomovaného znalca antickej filozofie *Johna M. Rista*. Prekladateľ *Karel Thein* tak sprístupnil českému a slovenskému čitateľovi jednu z ťažiskových prác, ktoré vznikli v tejto oblasti v povojnovom období, pre ktoré je taký príznačný zvýšený záujem o stoickú problematiku.

Napriek tomuto odvážnemu vydavateľskému počinu vydavateľstva OIKOYMENH - najmä ak zväžeme absolútne „netrhový“ charakter knihy - zasvätenejšiemu čitateľovi sa natískajú isté pochybnosti o správnosti výberu danej monografie z pomerne širokej oblasti stoických štúdií. Ristova monografia totiž vyšla vo vydavateľstve *Cambridge University Press* v roku 1969 a v mnohých oblastiach, najmä vzhľadom na dynamiku štúdia stoicizmu v posledných rokoch (spomeňme len práce *Longa*, *Sedleyho*, *Sandbacha* či *Annas* zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov), je prekonaná až mierne zastaraná. Ďalšou nevýhodou tohto diela je skutočnosť, že autor predstavuje stoickú filozofiu na pozadí analýzy pätnástich problémových oblastí tvoriacich jednotlivé kapitoly knihy, pričom výrazne abstrahuje od historicko-filozofických a širších kultúrnych súvislostí, ktoré sú podľa nášho názoru nevyhnutné na hlbšie pochopenie stredného, a najmä neskorého stoicizmu, ktorý tak výrazne pôsobil v rímskom kultúrnom kontexte. Naopak, historici filozofie napriek uvedenému nedostatku ocenia skutočnosť, že autor pri výklade jednotlivých stoických problémov postupuje dôsledne chronologicky, pričom najprv analyzuje problém v ranej stoe (najmä u Zenóna a Chrysippa), potom v strednom stoicizme (u Panaitia a Poseidónia) a napokon rozoberá postoje neskej (rímskej) stoe v danej oblasti. Pri takomto postupe výkladu sa však autor len zriedkavo pozastaví pri nejakom historicko-filozofickom alebo širšom historicko-kultúrnom fakte.